
Dones excepcionals en el camp de l'educació

Clara Hammerl, Rosa Sensat i Vilà, Marta Mata
i Garriga i Margarita Comas i Camps



Presentació

Les dones vàrem ser apartades de l'ensenyament formal fins a principis del segle XX. La raó és ben clara i moltes dones així ho denunciaren: el saber fa lliures les persones. Les dones necessitam la mateixa educació que els homes per aconseguir la igualtat de drets.

Per això, durant segles a les dones se'ls va prohibir estudiar i ensenyar. Perquè per ensenyar primer s'ha d'estudiar i aprendre. Rousseau, filòsof il·lustrat –però també molt patriarcal– ja va sentenciar en la seva obra Emilio que les dones només havien d'aprendre el que servís per als interessos i l'entreteniment dels homes. Així, no podien aspirar a res més que aprendre a ser bones mestresses de casa i bones cristianes. Als homes, se'ls reservava el saber i el coneixement. Més mèrit tenen, aleshores, les dones que malgrat tots els obstacles varen poder accedir al coneixement, curiosament, totes tenien pares lliberals.

A partir del segle XVIII aquesta reivindicació va ser un clamor. Dones fonamentals en la lluita pels drets de les dones d'aquella època, com Mary Wollstonecraft, Olímpia de Gouges i Flora Tristán es varen queixar amargament de no haver pogut accedir al coneixement formal, de l'altre, en

tenien més que suficient i ho varen demostrar en els seus escrits.

A finals del segle XIX i principis del XX a la fi es varen començar a obrir les universitats a les dones. I moltes dones aprofitaren per estudiar magisteri. És molt emotiu conèixer les vivències de les mestres espanyoles, algunes integrants del moviment conegut com «las Sinsombrero», perquè s'alliberaren dels grans barrets en públic, es tallaren els cabells i s'escurçaren la falda. Dones que estaven a l'avantguarda social, lliurades, compromeses en la tasca d'ensenyar a «les noves persones».

Dins de la campanya Mallorca té nom de dona, ressaltàrem la figura de Clara Hammerl, muntàrem una taula rodona sobre la seva faceta de pedagoga a Pollença i la comparàrem amb altres figures femenines importants en aquest camp. Alhora, vàrem organitzar una exposició que ha resultat tot un èxit i que està recurrent tota la nostra geografia. I, si això ha estat possible, és gràcies a dones tan incondicionals i compromeses com Àngels Cardona i Cristina Ferrer, que mai diuen NO a col·laborar en projectes feministes, de forma totalment desinteressada.

També és gràcies a Paula Cortès, Marga Coll i tot el nostre equip de la Direcció Insular d'Igualtat, perquè és amb el suport i empenta de totes que aquesta iniciativa, i tota la resta, veu la llum, amb la convicció que serveixen de model positiu a les mallorquines.

Nina Parrón Mate

Directora insular d'Igualtat

Introducció

El relat de l'esdevenir històric ens ha arribat esbiaixat, incomplet i, fins i tot, falsejat, on sistemàticament s'ha ignorat, negat o manipulat l'aportació de les dones en la construcció del coneixement i el desenvolupament socioeconòmic, tant des de l'àmbit de la ciència, com de la literatura, l'art o la història.

Aquesta exclusió evident ens obliga, no a escriure una història nova, sinó a reconèixer, afegir, visibilitzar i difondre tota la seva aportació; recuperar les vides, els èxits, les obres, els reptes. En qualsevol societat, i en la nostra també, trencar motlles, normes o estereotips és un acte d'heroïcitat. Nuria Varela, en l'obra *Feminisme per a principiants*, afirma: «El poder no té, s'exerceix; no és una essència, és una xarxa de relacions. El poder mai és dels individus sinó dels grups.» Així neix i es perpetua l'androcentrisme i el sistema patriarcal i, per això, és vital visibilitzar la tasca de totes i cada una de les dones, anònimes des de sempre o potser reconegudes i valorades en la seva època, però esborrades pels que varen escriure i escriuen la història amb una intencionalitat manifesta.

Un pilar del feminisme és la consolidació del principi d'igualtat a través de l'educació sense límits; principi que va potenciar la Institució Lliure d'Ensenyament, conjuntament amb la pedagogia dels valors, per facilitar el canvi de mentalitat en la societat i lluitar contra la discriminació de la dona; i l'educació és,

precisament, el motor real d'emancipació, de llibertat, amb criteris i veu pròpia. És un tipus de dona nova que viatja, llegeix, treballa i està capacitada per exercir qualsevol responsabilitat professional, política o social.

Aquesta guia, senzilla, ens convida a conèixer una mica més algunes d'aquestes «dones excepcionals al camp de l'educació». Petites pinzellades de la vida de quatre pioneres (Clara Hammerl, Rosa Sensat i Vila, Marta Mata i Garriga i Margarita Comas i Camps), que varen lluitar per la igualtat real, que ens permet conèixer-ne la contribució en la dignificació de la dona i ens convida a comprometre'ns amb el feminisme com a essència de les nostres vides.

M. Cristina Ferrer González

2017



1

Clara Hammerl

**(Bromberg (Prússia),
el 2 de Maig de 1858-
Rufino (Santa Fe-
Argentina), el 9
d'Octubre de 1931)**

"Estic contenta; he provat les meves forces i la prova surt satisfactòria" (Clara Hammerl)

Amb 28 anys impartia classes de llengua alemanya a la Universitat de Berlín. Un dels seus alumnes era Guillem Cifre de Colonya, anomenat originàriament *Coll*, es varen enamorar mútuament, i varen contreure matrimoni civil el 1889, a Alemanya. Un mes després varen venir a viure a Pollença, on varen tenir dos fills, un nin i una nina, no batejats per cap ritu religiós, i es varen mantenir fidels als seus principis.

El fet de ser estrangera, luterana i de col·laborar activament en tasques que no es consideraven pròpies d'una dona, va provocar el rebuig dels sectors més tradicionalistes de Pollença, que varen criticar durament el seu comportament. Aquests prejudicis es varen afegir al rebuig de la tasca d'apropar l'educació a tothom.

Va ser pionera i referent en el desenvolupament de la igualtat de gènere en la Institució d'Ensenyament de Pollença que havia creat el seu marit el 1879; i va fer classes nocturnes per potenciar una educació universal, laica, coeducativa i innovadora, tant per a infants com a persones adultes, en acabar la jornada laboral.

Aviat va entrar a formar part de la gran família krausista-institucionista i va mantenir una amistat i correspondència perllongada i intensa amb Francisco Giner de los Ríos i Bartolomé Cossío, entre d'altres. En aquesta institució educativa es va impartir una educació innovadora, amb aprenentatges a l'aire lliure, excursions i colònies escolars. Sense llibres únics de text, ni premis ni càstigs, s'hi va valorar l'espontaneïtat, la sensibilitat artística, el paper formatiu del joc, el contacte amb la natura i l'ensenyament intuïtiu.

També varen fundar la Caixa d'Estalvis de Colonya, amb un mètode educatiu que pretenia ensenyar a estalviar i convertir-se en una alternativa a usurers i prestadors; era una caixa rural al servei del poble. A la vegada, varen fomentar l'associacionisme i es varen crear mutualitats diverses, com la Societat de Socors Mutu, la Societat d'Antic Alumnat i la Cooperativa dels Ferrers.

A causa de situacions adverses i de la mort posterior del seu marit, Clara, a poc a poc, va passar d'un reforç del seu marit a un dels puntals de l'obra de Colonya, fins a tenir el coratge de tirar endavant i d'assumir totes les responsabilitats, tant de l'escola com de la caixa. Es va convertir en la primera dona directora d'una institució financera a tot l'Estat espanyol (1908), a més de dirigir la hisenda familiar i l'explotació agrària, on va fer feina com una jornalera més.

Va passar els últims anys de la seva vida a l'Argentina, molt lluny de Pollença, on havia viscut i lluitat per un món millor, i de l'Alemanya natal. Va morir al petit poble argentí de Rufino, el 9 d'octubre de 1931.



2

"La llibertat és una conquesta a la qual es s'arriba per mitjà de l'educació i la cultura" (Rosa Sensat i Vila)

Rosa Sensat i Vilà

(Masnou, 17 de Juny de 1873- Barcelona 1 d'octubre de 1961)

Rosa Sensat i Vilà va néixer al Masnou, el 17 de juny de 1873; filla de Jaume Sensat i Maristany, capità de corbeta i de Josepa Vilà i Riera, brodadora. Quan tenia nou anys va morir son pare i ella va col·laborar amb sa mare i la seva padrina fent brodats i puntetes per tirar endavant econòmicament. Un any després, quan tenia deu anys, va començar a preparar-se per ingressar a l'Escola Normal de Barcelona, i va començar a estudiar la carrera als dotze anys. Com que no tenia on allotjar-se a Barcelona, ho va fer a la casa particular de la directora del Col·legi Barcelonès on es va matricular, Àngela Valls, que finalment es va convertir en la seva sogra.

Als quinze anys ja era mestra superior i es va incorporar a l'Escola Municipal del Masnou. Quan va aprovar oposicions va poder optar a la plaça de

l'Escola de Pàrvuls de Girona. Posteriorment, i en companyia de sa mare, es va traslladar a Madrid, on va estudiar a l'Escola Central de Magisteri, i va obtenir el títol de professora de normals. Va tornar a Girona i hi va exercir fins al 1896, any en què va aconseguir la plaça d'auxiliar de pàrvuls a Madrid i hi va viure quatre anys. Aquests anys varen ser decisius en la vida de Rosa i va establir contacte amb la Institució Lliure d'Ensenyament; va compartir espais i temps amb Francisco Giner dels Rius i Bartolomé de Cossío.

El 1898, amb vint-i-cinc anys, va aconseguir la plaça de professora de labors de l'Escola Normal d'Alacant, però quatre anys després hi va renunciar, quan es va casar amb David Ferrer i es va traslladar a Barcelona. A continuació, va treballar tres cursos a l'Escola Sant Martí de Provençals, i el 1908 va passar a l'Escola Pública Unitària de la Diagonal.

El 1912 va sol·licitar una pensió (beca) a la Junta per a l'Ampliació dels Estudis i la Investigació Científica, dependent de la ILE, per conèixer les experiències educatives d'avantguarda a Europa, concretament a Bèlgica, Suïssa i Alemanya. Quan va tornar, el 1914, va emprendre un gran somni pedagògic: l'Escola Municipal del Bosc, a Montjuïc, i es va convertir en la primera escola pública a l'aire lliure i sota els paràmetres de l'Escola Nova, i hi va exercir gairebé dues dècades.

Els seus principis pedagògics es varen basar en el respecte integral de la persona, utilitzant fets de la vida quotidiana, experiències diàries per ensenyar continguts, però lluny d'academicismes. Per a ella l'educació infantil i primària, va ser essencial. Va considerar que la bona formació del professorat d'aquestes etapes va ser fonamental per dotar l'alumnat de les eines i recursos necessaris per al desenvolupament educatiu posterior.

Va participar en diferents congressos: I Congrés Nacional d'Ensenyament Primari (Barcelona, 1909), III Congrés Internacional d'Enseignement ménageries (París, 1922) i Congrés d'Escoles Noves (Niça, 1932).

Representa el feminisme català d'entre segles i del primer terç del segle xx, que duia a terme la revolució sense desafiar massa el sistema. Aquesta intervenció consistia a promocionar la dona, sobretot la dona obrera. Per lluitar contra les desigualtats i la discriminació va ser necessari dotar-les de coneixements i d'educació, per esdevenir propietàries de les seves destinacions. En la conferència que va pronunciar a l'Ateneu Barcelonès, al costat d'altres dones i de Dolors Monserdà, el 1916, titulada «Educació femenina» va manifestar que el seu feminisme emanava de l'acció social, però de manera deliberadament allunyada de la política.

Ara bé, la gran obra del feminisme pedagògic de Rosa Sensat i Vilà va ser la seva implicació ferma amb l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, creat per Francesca Bonnemaïson el 1908, del qual va ser secretària i directora pedagògica. Aquest espai educatiu i cultural, gestionat per dones per a dones, va promoure una proposta formativa al «progressiu moviment del comerç i de la indústria» i va oferir una educació especialitzada, perquè arribessin al mercat laboral dotades de tot un conjunt de coneixements i d'habilitats que es requerien per a l'exercici de les noves professions. A més a més, va albergar la primera biblioteca pública femenina d'Europa.

Amb l'arribada de la República, l'Ajuntament de Barcelona li va demanar que dirigís un gran grup escolar al Districte Cinquè, un dels barris més pobres i poblats amb 1.200 alumnes i 40 mestres. Inicialment va declinar el repte, però finalment el va acceptar. Tenia gairebé seixanta anys i va anteposar construir una escola pública, democràtica, per a tothom i de qualitat al seu cansament i benestar. En acabar la Guerra Civil, el 1939, va ser considerada «roja i

separatista» i la Comissió Superior d'Expedients de Depuració li va negar, en diverses ocasions, la paga de jubilació. Va morir als vuitanta-vuit anys, a Barcelona, l'1 d'octubre de 1961, però, quatre anys després, en el seu honor es va crear l'Escola de Mestres Rosa Sensat.



3

"Cada revolució perduda és un Ateneu que s'obri" (Marta Mata i Garriga)

Marta Mata i Garriga

(Barcelona, 22 de
Juny de 1926-27 de
Juny de 2006)

Va néixer en el si d'una família de la comarca del Baix Penedès (Tarragona). El 1937 va començar el batxillerat a l'Institut-Escola del Parc de la Ciutadella, però el final de la Guerra Civil, el 1939, va dispersar el centre esmentat i va finalitzar el batxillerat a l'Institut Verdaguer, el 1943. Aquest mateix any, es va matricular a la Universitat de Barcelona per estudiar ciències naturals, però es va veure obligada a abandonar els estudis per malaltia.

La varen traslladar a Cal Mata, la casa familiar de Saifores, un poble petit de seixanta habitants. Quan es va recuperar es va implicar en l'educació del temps lliure d'infants i, poc després, va reprendre els estudis universitaris. En aquesta

ocasió es va matricular a la facultat de filosofia i lletres de la mateixa universitat, en règim d'estudi lliure, i es va llicenciar en l'especialitat de pedagogia, l'any 1957; a continuació, es va doctorar.

De Saifores va col·laborar amb uns primers grups de mestres en la renovació pedagògica, amb l'objectiu de ressorgir escoles amb educació renovadora en català.

El 1925 s'havia fundat l'Oficina Internacional d'Educació a Ginebra (Suïssa), considerat el millor centre de documentació sobre ensenyament públic i privat, així com d'investigació científica i de coordinació d'institucions i d'associacions dedicades a l'àmbit educatiu.

L'estiu de 1964 va viure durant un mes a Israel, i hi va experimentar el sistema educatiu. El 1965 va residir de nou a Barcelona i, de manera clandestina, va començar l'Escola de Mestres Rosa Sensat, amb l'objectiu de recuperar el que s'havia perdut: l'escola pública catalana, laica i igualitària, i es va convertir en un referent per a tots els moviments de renovació pedagògica. Va exercir d'assessora i de directora pedagògica de diferents col·leccions, com «Desplega vela», «La galera d'or», «Els llibres de colors», «Nous horitzons», «La ruta del sol», «La clau» i «Rondalles de Menorca». A més, va assessorar editorials com Teide i Vicens-Vives o la revista Cavall fort. Són moltes les seves publicacions personals en el camp de la pedagogia: llibres d'exercicis i de didàctica de la fonètica, la lectura i l'escriptura, adaptacions de contes i va ser l'autora de multitud d'articles a diaris i revistes especialitzades, com Quaderns de pedagogia, Perspectiva escolar o Infància.

Convençuda que l'educació era una responsabilitat de la societat i que la renovació pedagògica necessitava de l'actuació política, va decidir unir dos dels seus compromisos: l'educació i la política. Des

de les primeres eleccions democràtiques (1977) i fins al 1996 va exercir diferents càrrecs públics: diputada nacional, senadora, diputada autonòmica i regidora de l'Ajuntament de Barcelona, del Partit Socialista de Catalunya.

Des d'aquestes tribunes, va desenvolupar programes en pro de la igualtat d'oportunitats, la defensa de la Llei de normalització lingüística a Catalunya i la normalització de l'ús del català a les universitats.

Va ser membre actiu del Consell Escolar de l'Estat (1987-1995) i presidenta del Consell Escolar Municipal de Barcelona. Des del 2004 va presidir l'estatal. Va contemplar l'educació pública i la lluita per igualtat com el recurs real per aconseguir el màxim desenvolupament de les capacitats individuals i socials, intel·lectuals, culturals i emocionals. Per construir una societat igualitària i justa cal que les institucions es comprometin realment amb l'educació, hi incorporin la perspectiva de gènere i aportin l'enriquiment de la diversitat. Marta Mata i Garriga així ho va creure i hi va dedicar la seva vida. Jubilada, va seguir amb els seus projectes, alguns d'aquests juntament amb Angeleta Ferrer i Sensat. Va morir a Barcelona, el 27 de juny de 2006.



4

Margarita Comas i Camps

(Alaior, 25 de Novembre de 1892- Exter- Inglaterra, el 28 d'Agost de 1973)

"Els llibres passaran a un lloc secundari i l'adquisició de dades de primera mà, l'observació, l'experimentació ocuparan el preferent" (Margarita Comas i Camps)

Filla major de Gabriel Comas Ribas, un mestre molt compromès amb els moviments de renovació pedagògica i molt vinculat a la Institució Lliure d'Ensenyament, com ho va ser ella després. Va estudiar magisteri a l'Escola Normal de Palma i, posteriorment, es titulà a l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri de Madrid, en la branca de ciències. Va assistir a classes pràctiques de química, al Museu Nacional Pedagògic, i de mineralogia, al Museu de Ciències Naturals, també de Madrid.

L'any 1921 va començar la carrera de Ciències Naturals a la Universitat de Madrid, carrera que va finalitzar a la Universitat de Barcelona, on es

va doctorar llegint una tesi que li havia duit dos anys de feina i després d'haver estat becada per la Junta per a l'Ampliació d'Estudis (JAE) a la Universitat de la Sorbona (París).

Va iniciar la carrera docent el curs 1915-1916, quan gràcies a les notes va ser nomenada «professora numerària de física, química i història natural» de l'Escola Normal de Mestres de Santander i s'hi va traslladar; set anys després d'exercir a la de Tarragona, on va fer classes de física i química i ciències naturals. Va ser vicedirectora de l'Escola Normal de la Generalitat de Catalunya durant el curs 1932-1933, i en el curs següent es va incorporar com a professora de biologia infantil a la Secció de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona, i es va convertir en la primera dona que va exercir com a professora en aquesta facultat. També va ser l'única dona del Consell Regional de Segon Ensenyament, creat el 1933, i l'única que va assistir, els estius, a les pràctiques de zoologia que el professor Josep Fuset Tubía dirigia al Laboratori de Biologia Marina de Balears, creat el 1906.

Va fer treballs d'investigació nombrosos i molt variats, molts d'aquests a l'estranger, tant a nivell científic com pedagògic. Va contribuir a difondre els mètodes pedagògics més innovadors, com el mètode Mackinder o el de Projectes. Va escriure molts d'articles en revistes especialitzades, així com llibres, on va donar a conèixer les seves experiències i opinions sobre l'educació i es va especialitzar en didàctica de les ciències. Va aportar un enfocament sociopedagògic que va advocar per una transició total cap a una societat igualitària, amb un canvi substancial en els rols tradicionals, alterant l'ordre social establert, tal com potenciava l'ILE, des de tots els seus estaments i institucions. No entenia com es podien explicar les ciències, sense l'experimentació. Per a ella era essencial que els continguts estassin orientats en l'entorn ambiental més proper, així com que es poguessin experimentar i que l'alumnat tingués un paper

interactiu, no passiu, tot això basat en el model del Nature Study. Així es passava de la història natural tradicional, descriptiva i sistemàtica, a l'estudi dels éssers vius i el seu medi des del punt de vista ecològic.

Molt compromesa amb la igualtat, la coeducació va ser essencial en tota la seva tasca docent i investigadora. La coeducació no consistia en una simple integració de la dona en el model escolar masculí, sinó a crear un sistema nou, fruit des les aportacions tant del model femení com del masculí, per tal de suprimir les diferències tradicionals; i és que la coeducació va més enllà d'una simple educació mixta.

A l'inici de la Guerra Civil era a Madrid i va sortir del país per Irun. Fidel a la causa republicana es va exiliar a Anglaterra i, al cap d'uns anys, la va acompanyar el seu marit, el pintor i fotògraf Guillem Bestard. Va ser expedientada, com tota la seva família, per les Comissions Depuradores. Des d'un principi va treballar amb població refugiada i va fer classes de biologia a la Dartington Hall School (Devon). Va conèixer la vacant d'aquesta plaça per un anunci al The Times, però no la volien acceptar perquè era dona; va demanar una setmana de prova i es va guanyar l'alumnat i la plaça. Va morir a Exeter, el 28 d'agost de 1973.



5

Bibliografia bàsica i Recursos

Per aprofundir una mica més en Clara Hammerl, és imprescindible llegir el llibre de Pere Salas Vives: Clara Hammerl: una dona de paraula, d'«El Gall Editor», Pollença, 2016; el còmic Clara Hammerl: caminant per la igualtat, de la col·lecció «Mallorca té nom de dona», del Consell Insular de Mallorca, i veure el documental Clara Hammerl. El valor de la paraula. Desconeguts, I B 3 ,

(<https://www.youtube.com/watch?v=K16QR5IAD3M>).

Es pot conèixer més Rosa Sensat i Vilà si visitam el web de l'Associació de Mestres de Rosa Sensat, tant per completar la biografia com per conèixer-ne les obres, els articles i les experiències pedagògiques (<http://www.rosasensat.org>) i el reportatge biogràfic La mestra, Rosa Sensat. Masnou, 1873-Barcelona, 1961, de l'Ajuntament de

Masnou, o el de Morlanda Produccions, 2004: Un segle per a les dones: Rosa Sensat.

Són molts els documents, articles i llibres que ens permeten conèixer més integralment la vida de Marta Mata i Garriga. Entre d'altres, cal destacar els recursos generats per la Fundació Marta Mata i Garriga (<http://fundaciomartamata.org>) o pel web Marta Mata. Pedagoga i política (<http://www.martamata.org>). Un reportatge biogràfic sobre ella ajuda a completar aquesta visió (<https://www.youtube.com/watch?v=iu1N03F2Esc>).

En relació amb Margarida Comas i Camps, l'article «Margarita Comas Camps i la introducció del Nature Study a les escoles espanyoles», de J.M. Bernal Martínez i M.A. Delgado Martínez, ens apropa el perfil científic, pedagògic i feminista d'aquesta dona polifacètica; i el llibre d'aquesta última autora titulat Margalida Comas Camps (1892-1972), científica i pedagoga, publicat pel Govern dels Illes Balears el 2009 (http://publicacions.balearsfaciencia.org/dades/14archivo_1.pdf), és una aportació valuosíssima d'aquesta pedagoga, que sempre va apostar per la igualtat.

